

YENİ TÜRK EDEBİYATINI BESLEYEN EDEBİYAT VE ELEŞTİRİ KURAMLARI

EDEBİYAT KURAMLARI, EDEBİYAT TARİHİ VE EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ

Kuram: Belli bir gerçeklik alanının kavranabilir hale getirmek amacıyla yöntemli ve tutarlı bir biçimde ortaya konmuş düşüncelere denir.

- Teori (kuram) kavramının karşısı pratik (uygulama) sözlüğü ile ifade edilir.

Edebiyat Kuramı: Edebiyat tanımından başlayarak, mahiyetini ilkelerini kategorilerini ölçütlerini, edebi değer ve yöntem sorunlarını amacının ve işlevinin ne olduğu, gerçekle toplumla ve insanla ilişkisinin niteliğini, Edebi eserin ortaya çıkış koşullarını açıklamaya çalışan bütüncül yaklaşımlara denir.

- Aristoteles in Poetikası ilk kurumsal eser olarak kabul edilir.
- Edebiyat kuramı teriminin yerine edebiyat teorisi, edebiyat nazariyatı terimlerinde kullanılmaktadır.
- Edebiyat kuramı, terimi ile sıkı ilişki içerisinde olan edebiyat tarihi ve edebi eleştiridir.
- Kurumsal yaklaşımın iki temel işlevi bulunur.
 - 1) Yazarın beslendiği dünya görüşünün eseri belirlenmesi
 - 2) Eleştirmenin olguya yaklaşımının tutarlı, sistemli bir inceleme yöntemi üretmesi

Not: Bunlardan ilki edebiyatın *sanat* yönüyle, ikincisi *bilim* yönüyle ilgilenir.

- Edebiyat kuramı ile eleştiri iç içe geçmiş iki alandır ve karşılıklı olarak birbirlerini besler. Edebiyat kuramının daha geniş kapsamlı olmasına karşılık eleştirici, genellikle yöntem üzerinde durduğu görülür.

EDEBİYATIN İŞLEVİ EDEBİYAT- GERÇEKLİK İLİŞKİSİ VE ESTETİK YARGI

- Edebi eserin dilinin ‘doğru mu yanlış mı’ sorusunu sormaya uygun olmadığını belirten I.A. Richards, Edebiyatçıların amacının bilgi vermek değil, duygu uyandırmak olduğunu savunarak gerçek ile ilişkisinin kurulamayacağını savunur.
- Edebi metin bir taklit ve yansıma olmadığı gibi tarihin toplumun nesnel bilgilerini içeren bir belge değildir.
- Yansıma kuralına bağlı sanatlar yazarın eserini yazarken topluma ve tabiata sadık kalması gerektiğini ileri sürerler.

Edebiyatın Gerçekle İlişkisi konusunda 3 Ayır Görüş Bulunmaktadır.

- 1) Edebiyatın gerçekle ilişkisi olmadığını öne süren düşünürler onun öznel ve duygusal oluşunu savlarına dayanarak gösterirler.
- 2) Kimi düşünür ise edebiyat dilinin örtük ve sanatlı oluşunu onun gerçekle özel bir ilişkisi olarak yorumlar.
- 3) Edebiyatın insanı, tabiatı veya toplumu yansıttığı düşünürler ise edebi metnin kendi dışındaki bir gerçekle sıkı sıkıya bağlı olduğunu ileri sürerler.

EDEBİYAT KURAMLARI

- Edebiyatın olgusunun merkezinde *eser* bulunur her eser bir sanatçı tarafından üretilir ve bir okur tarafından algılanır.
- Yazar ve okur edebiyat alanının temel kavramlarıdır.

- Edebiyat olgusu merkezinde yazar, eser ve okur üçgeninin bulunduğu tarih, toplum ve kültür çerçevesinde meydana gelir. Bütün bu öğeler karşılıklı etkileşim içindedir. Genellikle bir veya bir kaçı üzerine kurulur.
- Edebiyat kuramlarını *dışa dönük, yazar merkezli, okur merkezli, eser merkezli* olmak üzere 4 e ayrılır.

DIŞA DÖNÜK EDEBİYAT KURAMLARI

Yansıtma Kuramı:

- En köklü sanat kuramlarının başında yansıtma kuramı gelir.
- Bu anlayışa göre doğa sanatın modelidir
- Yansıtma kavramı ilk olarak Sokrates Platon ve Aristo nun felsefelerinde ortaya konuşmuştur.
- Kavrama asıl önemini kazandıran Platon dur.
- Sanat eseri, gerekse taklit ettiği dış dünya Platona göre duyular dünyasına aittir ve değişkendir.
- Değişmez olan ise ancak düşünce ile kavranabilen idealar dünyasıdır.
- Aristo yansıtma kuramını daha farklı biçimde ele alır. Eğer sanatçı hayatı birebir kopya etmeye kalkışsaydı, gereksiz bir çok ayrıntı içerisinde boğulup giderdi. Bunları aynen yansıtmak peşinde değildir. Tek bir insanı anlatırken insanlık durumunu anlatmaya çalışır.
- Aristo ya göre; Sanat olanı değil, olabilir olanı, mümkünü anlatır.
- Sanatın ahlak bakımından zararlı olduğunu düşünen Platon un aksine Aristo tregedyalar üzerinden katharsis kavramını ortaya atarak sanatın insanın duygularını olumlu yönde etkilediğini, yararlı olduğunu ileri sürer.
- Platon sanatsal taklidi kopyanın kopyası olarak niteleyip insanı gerçeklikten uzaklaştırdığı için olumsuzlarken Aristo sanat eserinin mümkün olanı taklit ettiği için geneli yansıttığı ve insan duygularını arındırdığı için eğitici bir işlev gördüğü görüşünü ileri sürer.

Aristo ya Göre;

- Sanat, dış dünyada var olan görüntüleri yansıtır.
- Sanat, geneli ve özü yansıtır.
- Sanat ideal olanı yansıtır.

Neoklasikler; Aristo'nun yansıtma kuramını yeniden yorumlayarak sanatın 'genel tabiatın yansıtılması' ve 'idealleştirilmiş tabiatın yansıtılması' şeklinde iki temel kuram geliştirmişlerdir. 18. yy da etkisini sürdürmüştür.

- Romantizme tepki olarak doğmuştur.
- **Stendhal** cadde üzerinde gezdirilen bir ayna olarak tarif etmiştir.
- Dış dünyayı tarafsız bir gözle, bir bilim adamının tavrıyla yansıtma anlayışında kaynaklanan *Balzac, Flaubert, Zola* temsilcileriyle güçlenen akıma **Gözlemci Gerçekçilik** denir.
- Olup biteni aynen yansıtmak yerine toplumsal olaylar karşısında yargılayıcı bir tutum takınmasını savunan bir gerçekçi anlayış ise **Eleştirel Gerçekçilik** tir.
- Üçüncü grubu ise **Toplumcu Gerçekçilik** temsil eder ve tarihsel maddeci kurama bağlanır.

Marksist Estetik Kuramı

- Toplumcu gerçekçilik, yansıtma kuramının Marksist yorumuna dayanır.
- Marksist estetiğe göre sanat eseri ‘özel bir gerçekçiliği’ yansıtma biçimidir.
- Marksistlere göre sanat bir yansımadır, gerçekçiliğin taklididir.
- Marksist estetiğin gerçeklikten algıladığı şey doğal kendiliğinden, önceden hazır bulunan gerçeklik değil, insan tarafından değer yüklenmiş bir nesnedir.
- Onlara göre biricik gerçeklik insan gerçeğidir.
- Yazarın görevi tarihsel güçleri, toplumun iç yapısını ve dinamiğini kavramaktır.
- Sanat ve ekonomik bağ arasında sıkı bir bağ vardır.
- Marksist estetik kuramı maddeci-tarihsel diyalektik anlayışının sanata ve edebiyata uygulamasıdır.

Determinizm (Gerekircilik)

- Sosyolojik eleştiri olarak da adlandırılır
- Edebiyat eserinin üretildiği toplum çevre ve dönem etkenlerinin önemini vurgular.
- Önemli temsilcileri Fransada ortaya çıkan **Mme de Stael, Sainte Beuve, Taine** dir.
- Bu anlayışı ilk kez Taine yazdığı *İngiliz edebiyatı tarihi* adlı eserinde uygulamıştır.
- Taine, Pozitivist anlayışı edebiyata uygular
- Taine, Edebiyat tarihinin ‘ırk çevre ve zaman’ etkenleri göz önüne alınarak incelenebileceğini ileri sürer.
- Bu anlayış Edebiyat araştırmalarında tarihçi yaklaşımları temellendirdiği ve hızlandırdığı gibi, eleştiride bilimsellik tartışmalarında başlatmıştır.

Tarihçi Eleştiri

- **Gustave Lanson** tarih metodu yoluyla edebiyat araştırmaları yapmıştır
- Edebiyat araştırmacısının yapması gereken birisi yayımlanmamış yada yayımlanıp unutulmuş edebiyat metinlerini, eksik kusurlu olup olmamasına bakmaksızın gün yüzüne çıkarmaktır.
- Akademik çalışmaların önemli bir kısmını edebiyat tarihi çalışmaları alır. Bu çalışmalar metnin doğru bir biçimde gün yüzüne çıkarmasını sağlamaktan başlayarak yazar ve çevresi ile ilgili bilgilerin toplanması dönemlerin edebiyatı etkileyen olayların değerlendirilmesi ve nihayet edebiyat tarihinin bütüncül bir biçimde belirlenmesini amaçlar.
- Fransa da ‘üniversite eleştirisi’ Türkiye de **Fuat Köprülü** temsil eder.

Arketip Eleştirisi

- Arketip, ‘ ilk örnek, ana model anlamına gelir.
- Tung arketiplerin insan soyunun ortak bilinç dışını oluşturduğu görüşünü ileri sürer.
- Tung a göre edebiyatta karşılaşılan bir çok tema da insan ırkının kuşaktan kuşağa aktarılabilen, ortak duygu ve isteklerin değişikliğe uğramış biçimleridir.
- Son yüzyılın düşünürlerinden **E. Cassier, M Eliade** mitlerle ilgili çalışmalarıyla bu anlayışa katkıda bulunmuşlardır.

NOT: Buraya kadar ele aldığımız kuramların ortak noktası eserlerin kendisinin dışında bir takım gerçeklerin yansıması olduğu görüşüdür.

- Recaizade Mahmut Ekrem güzelliğin kaynağını insan ve tabiatla gören anlayışı eski ile yeni edebiyat arasındaki en büyük farklardan birini oluşturur.
- Mutlak güzelliğin yere ve zamana göre değişen yansımalarını anlatmaya çalışan bir anlayışa geçmiş oldu.
- Türk edebiyatı yenileşme döneminde dikkatini dış dünyaya tabiata topluma ve insana yöneltmiştir.

YAZAR MERKEZLİ KURAMLAR

Anlatımcılık (Eksprosyonem)

- Sanatın niteliğini anlatmaya çalışır.
- ‘Duygu’ anlatımcılığın anahtar kavramıdır.
- Sanatçı insanlardan farklı düşünceye ayrılır.
- Anlatımcılık kuramı iki farklı düşünceye ayrılır.
 - 1) **Croce, Collindwood** adlı filozoflara göre sanatın özü, yaratma eylemindedir. Yaratma ise duyguların anlatımından ibarettir. Sanatçı eseri yazarken duyguyu keşfeder. Duygu eserden önce yoktur, biriciktir. Her gerçek sanat eseri tektir.
 - 2) **Tolstoy** sanatın bir duyguyu aktarabilme eylemi olduğu görüşünü ileri sürer.
- Anlatımcılık 20. yy başlarında özellikle Alman sanatçıların oluşturduğu iki toplulukla Türkçe de dışavurumculuk terimiyle sanat akımının adı olmuştur. Romantizmin devamı olarak kabul edilir.
- Temsilcileri: **Trakl, Benn, Döblin, Mann** dır. Kısa zamanda Soyut sanata dönüşmüştür.

Psikolojik Eleştiri

- Gerek anlatımcılık gerekse psikolojik eleştiri yazara büyük önem veren kuramlardır. Bu kuramlar edebiyatta yazarın anlaşılmasının önemini vurgulamaktadır.
- Bu eleştiri yöntemini ortaya ilk atan **Saint Beuve** olmakla birlikte asıl yükselişini **Sigmund Freud**’un psikanalizi edebiyatta uygulayan çalışmalarıyla sağlamıştır.
- İki yönlü bir gelişme göstermiştir.
 - 1) Eseri aydınlatmak için sanatçının yaşamını ve kişiliğini incelemek
 - 2) Sanatçının kişiliğini anlatmak için eseri incelemek

OKUR MERKEZLİ KURAMLAR

Duygusal Etki Kuramı:

- Okurun eserden aldığı hazzı öne çıkarır.
- İngiliz kuramcı **Richards**’ın savunduğu duygusal etki kuramı, edebiyatın dış dünya ve bilgi kavramıyla ilgisi olmadığı görüşüne dayanır.
- **Richards a** göre felsefe, politika ahlak gibi konularda bilgi vermesi, gerçeği yansıtmaması gerekmez.
- **Richards a** göre dil bir yandan bilgi vermek için bir yanda da duyguları anlatmak veya duygu vermek işleviyle kullanılır.
- Bu anlayışa göre bir eserin sanat değeri taşıyabilmesi için okura zevk veya estetik yaşantı vermesi gerekir.

İzlenimci Eleştiri:

- Herhangi bir nesnel ölçüt öne sürmeksizin eleştirmenin okurun eserde kurduğu özel ilişkiyi okuma yöntemi olarak benimser.
- En önemli temsilcisinin **Anotole France** olduğu, bu anlayış bir eser hakkında herkesçe geçerli olan yargılar geliştirilemeyeceği görüşünde olduğu için eserin nitelikleri ve yapısı üzerinde durulmaz.
- Eleştirmen eser hakkında konuşurken kendinden bahseder.
- Ülkemizde en önemli temsilcisi **Nurullah Ataçtır**.

Fenomenoloji, Yorumbilgisi, Alımlama Kuramı

- Fenomenoloji terimi Alman filozofu **Edmund Husserl** in felsefesinin adıdır.
- Fenomen görünüş demektir.
- Fenomenolojik düşünce edebiyatta öncelikle husserl in ‘nesnelerin doğrudan doğruya incelenmesi’ ölçütüne ve ‘nesneleri paranteze alma’ anlayışına bağlı olarak edebiyat eserlerinin tarihi bağlarını, yazarın ortaya çıkma koşullarını ve okuru dışarıda bırakarak metnin yorumunu yapmak biçiminde yansımıştır.
- Buradaki Yorum bilgisi *içkin, yakın, esere yönelik okuma* ifadeleriyle tanımlanabilir.
- Fenomenoloji başlangıçtan beri anlam kavramıyla ilgilenir.
- Alımlama estetiği ve veya alımlama kuramı eserde yoğunlaşan yorum bilgisinin son aşamasıdır. Okurun rolünü inceler.
- Alımlama kuramına göre okuma her zaman dinamik bir süreçtir.
- Okurun kültürel ve rasyonel tavrı öne çıkar.
- Alımlama kuramının önde gelen temsilcileri **R. Ingarden, W. Iser, S. Fish**

ESER MERKEZLİ KURAMLAR

BİÇİMCİLİK

- Sanatın özünü sanat eserinin kendisinde bulur.
- Biçimcilere göre edebi eser, ele aldığı konu veya içerik ile de ölçülemez
- Biçim, eserde yer alan bütün öğelerin birbirine bağlanıp örülerek meydana getirdikleri düzendir.
- Biçimci anlayış 20 yy başlarında **Anglo-Amerikan** ve **Ruh bilimciliği** olarak iki koldan gelişmiştir.
- **Anglo-Amerikan** Okulunun Temsilcileri: **C. Brooks, R. Wellek, A. Tate, A. Warren** dir.
- **Ruh bilimciliği** Okulunun Temsilcileri: **B. Tomaşevski, V. Sklovski, B. Eichenbaum, R. Jakobson**
- Ruh bilimcileri 1915-1930 yılları içinde Moskova Dilbilim Çevresi ve şiirsel dil araştırmaları derneği çerçevesinde yaptıkları etkinliklerde, başka bütün olanlardan bağımsız bir edebiyat biliminin mümkün olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.
- Edebi eserin biçimi ‘alışkanlığı kırmak’ ve ‘yabancılaştırma’ amacı taşır.
- Ruh bilimcileri için önemli olan şairin gerçeklik karşısındaki tutumu değil, dil karşısındaki tutumudur.
- Biçimci anlayış daha sonra Prag Dilbilim Okulu çerçevesinde faaliyet gösteren Roman Jakobson un çalışmalarıyla yapısalcılıkla birleşir.

Edebiyatta Yapısalcılık, Post Yapısalcılık ve göstergebilim

- **Yapısalcılık:** dilbilim, eğitim, müzik, resim, tiyatro gibi alanlarda ‘sistem’ kavramını öne çıkaran bir okuma çözümleme ve değerlendirme yöntemidir.
- **Ferdinand De Saussure** in Genel dilbilim dersleri adlı kitabında ortaya attığı dilbilim görüşlerinden kaynaklanır. Bu kitabında dili eşzamanlı çalışan bir sistem olarak ele alır ve dil/söz ayırımı getirir.
- Genel ve soyut sisteme dil, bunun bir konuşmacı tarafından kullanılması anındaki uygulamaya söz adını verir.
- Saussure ayrıca gösteren/gösterilen ayırımı üzerinde durmuştur.
- Saussure un sistem terimi ise aralarında **Jakobson, Mukarovsky** ninde bulunduğu 1928 de Prag okulunu oluşturan biçimci dilbilimciler tarafından ‘yapı’ kavramıyla kurumsallaştırıldı.
- Yapı kavramını edebi metinlere uygulayan A J Greimas tır.
- Yapısalcılığın edebiyat alanındaki çalışmaları 4 başlık altında toplanır.
 - 1) Yapısal üslup incelemesi
 - 2) Yapısalcı kurama uygun sanat eserinin belirlenmesi ve incelenmesi
 - 3) Yapısalcı bir edebiyat kuramı ve poetika ortaya konması
 - 4) Yapısal eleştiri
- Biçimciler anlamla veya edebi metinlerdeki derin yapı ile ilgilenmezler
- Yapısalcılığın bir yöntem mi, bir dünya görüşümü olduğu konusu tartışılmış ve bu bağlamda özellikle **Sartre, Graudy, Jameson** gibi Marksist ve tarihselci eleştirmenler tarafından eleştirilmiştir.
- Bir eleştiride post yapısalcılardan sayılan Derrida dan gelir. Dilin Bütününe, gösterene, gösterilene, söylenene kuşkuyla bakar göstergenin parçalanmasını önerir.
- Yapısalcılık, Prag okulunun dışında ayrıca en yetkili temsilcisi Hjelmslev olan Kopanhang okulu ve özellikle üretimsel dönüşümcü dilbilim kullanımıyla dikkatleri çeken N Chomsky ile anılan amerikan okulu gibi kollara ayrılır.
- Göstergebilim kültür alanına giren bütün davranış ve olguları inceler. Reklamcılık Mitoloji, Folklor, Moda gibi anlam yaratan bütün durum ve ilişkiler bir sistem tarafından incelenmektedir. Bu da R. Barthes tarafından geliştirildi.

YENİ ELEŞTİRİ

- Yukarıda Duygusal Etki Kuramında değinilen Richard ve Eliot un edebi eserleri bir estetik gerçeklik olarak gören estetik eleştiri görüşü ve Rus biçimciliği ile yapısalcılık kuramlarından etkileneren Amerika da 1930-1950 yıllarında ortaya çıkmıştır.
- Biçimcilik ve yapısalcılık gibi edebi esere tarih, sosyolojik biyografik ve yansıtma kuramı gibi dış yaklaşımlara karşı çıkar.
- Edebi eser özgün bir nesnedir.
- Edebi eseri incelemek için kendisinden başka bir şeye ihtiyacı yoktur.

Biçimcilik Yapısalcılık ve Yeni Eleştiri Arasındaki Farklar

- Her 3 anlayışta metinden hareket eder ve dış öğelere değer vermez.
- Biçimciler edebi metinlerdeki önemli öğrenin *biçim*, yapısalcılar metinde bulunan biçim ve içerikle ilgili bütünü oluşturan *yapı*, yeni eleştirciler ise *estetik değer* olduğunu düşünürler.

- Biçimciler, eserin biçiminden hareketle onu anlamaya çalışırken, yapısalcılar eserin derin yapısını ve bu yapıyı oluşturan özellikleri anlamaya çalışırlar.
- Yeni eleştiri tek tek eserin incelenmesini ve o eserin içindeki deri anlamı ortaya çıkarmayı yeterli görürken, biçimciler eserden yola çıkarak genel bir edebilik kuramına ulaşmak, yapısalcılar ise edebiyatı bir göstergeler sistemi içerisinde çözmek isterler.
- Biçimciler edebi incelemenin kendine özgü yöntemi olan bir bilim olduğuna inanırlar, Yapısalcılar Saussure ün dilbilim modelinden genel kurallar çıkararak bunu edebiyatta uygulamaya çalışırlar. Yeni eleştiriciler ise özel bir yöntem önermek yerine edebi metni temel alan her yolu olumlu görürler.

METİNLERARASILIK

- Her metnin kendisinden önce veya aynı dönemde yazıla başka metinlerin yeni bir sentezi olduğu görüşüne dayanır
- Bu anlayışa göre her metin çok sayıda metinle kesiştiği yerler bulunur..
- **Julia Kristeva** tarafından 1960 ların sonlarında ortaya atılan metinlerarası kavramı iki veya daha çok metnin arasında karşılıklı konuşma olarak algılanır.
- **Kriteva** nın görüşüne karşılık **M. Riffaterre** metinlerarasılığın bir okuma eğlemi olduğunu ileri sürer.

